

ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ПОЕЗИЯТА ПРЕЗ 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

КАТЯ СТАНЕВА

През Възраждането унаследеният художествен опит, унаследените поетически художествени традиции превръщат поетическото слово в подходящо средство за приобщаване на широки читателски слоеве към новата българска литература. Възрожденският културен и обществен деец съзнава, че е необходима умела пропаганда и точна, ясна оценка за всяка поетическа книга, за всяка хубава поетическа творба. В българското общество не са установени литературният вкус и общественото мнение по въпросите на поезията (а и на цялата литература). Поради това литературната критика придобива огромно значение за ориентирването и възпитаването на читателската публика. Възрожденската литературна критика изпълнява няколко функции в своята насоченост към читателя — информационна, препоръчителна, разяснителна и оценяваща.¹ Информацията и препоръките за поетически книги най-често предхождат възприемането на поетическия текст (в периодиката се съобщава за подготвена за печат или за излязла от печат книга със стихове — на Кр. Пишурка, А. Франгя, П. Иванов, Ст. Михайловски, Ив. Вазов и др.). Но книги със стихове излизат рядко. Възрожденските читатели се запознават с творчеството на българските поети главно чрез периодичния печат, където постоянно се публикуват стихове и песни. И за да се ориентират в сложния свят на поезията, читателите се нуждаят от компетентната помощ на литературния критик. В отговор на тези читателски нужди възрожденската литературна критика поема важното обществено задължение да разяснява на читателя качествата на предлаганите чрез печата поетически произведения, да го съпровожда и ръководи при тяхното усвояване или да го предупреди за литературната нищожност на стиховете на един или друг поет. Като мотивира своите оценки за отделните изяви на българските поети и стихотворци, литературната критика влияе върху формирането на естетическото, нравственото и идеологическото съзнание на читателя, влияе и върху литературния вкус на обществото.

Между многото функции в оценъчната дейност на критиката особено внимание заслужава фактът, че тя „ориентира читателя в съвременния литературен процес и осигурява предварителен рецепционен принцип към произведението, определя „равнището на рецепционно очакване“, което влияе върху цялата палитра на художественото възприятие“.² За възприемане на стихове е необходима по-висока читателска култура, задължително е читателят да притежава известен литературен опит. Различни фактори определят литературния опит на българ-

¹ Вж. М. Stępień. Krytyka literacka — jej funkcje i obowiązki społeczne. — Nowe drogi, Warszawa, 1977, N 7, s. 163—169.

² Ю. Боров, М. Стафеева. Критиката и взаимодействията ѝ с близки духовни области. — Литературна мисъл, 1980, кн. 5, с. 112.

ската читателска публика от последните две десетилетия преди Освобождението. Първостепенно значение има самата поезия, а също и литературната критика по въпросите на поезията. За строга последователност, за система и субординация на отделните фактори обаче е трудно да се говори. Трябва да се отчита и обстоятелството, че през 60-те и 70-те години по своите поетически художествени компетенции читателската публика вече е сложно диференцирана. Запазените рецептивни материали имат подчертано субективен характер. Много често те съдържат противоречиви сведения за възприемането и оценяването на един или друг поет от отделни читателски групи и слоеве, от отделни български читатели в различни краища на България или в чужбина. Достатъчно е да се посочат приемът и оценката за превода на Омировата поема „Илиада“ от Григор Пърличев. За да се преодолее субективността на рецептивните материали и за да се избегне „атомарният“ подход в изследването на художествената комуникация (конкретен поет — произведение — конкретен читател), ще се насочим към проучване на *обществено утвърдения начин на възприемане на поезията през 60-те и 70-те години на XIX в.* В колективната монография „Общество, литература, чтение“ Манфред Науман основателно изтъква: „Решаващата роля в установлени контакта между готовым произведением и читателем играют *общественные способы восприятия*.“³ С това понятие авторите обозначават критериите за оценяване на художествените произведения, формирани в съответствие с обективните социални функции, които са присъщи на литературата в границите на определено общество и са определени от специфичните за обществото литературни отношения.

Отбелязахме вече, че осмисленото възприемане на поезията, нейното разбиране и преживяване от реципиента е възможно само върху основата на определен кръг читателски впечатления, асоциации, навици; решаващо е значението на придобития вече литературен опит в областта на поезията. Този опит се формира под непосредственото въздействие на социокултурната среда. Личността е включена в обществените отношения, в социалната и художествена комуникация на своето време. Конкретната читателска интерпретация на определен поетически текст е социално обусловена от утвърдения в обществото механизъм за възприемане, оценяване и разбиране на поетическата творба, от утвърдените общи представи за стиховата реч като особен род изказване, а също и от представите за нейното социално предназначение (поезията като празничен език; голямата въздействена сила на поетическото слово и т. н.).

През последните десетилетия преди Освобождението ясно проличава как цялата си неповторимост и конкретност индивидуалното възприемане на поетическата творба е проява преди всичко на общественото усвояване на поезията. Трябва специално да се подчертае *непосредствената колективност на акта на възприемане на поезията от масовия възприемател*. По вековна традиция социалното общуване чрез поезия продължава да се реализира предимно на масово равнище (стиховете се четат на глас, декламират се, пеят се). Възрожденският поет адресира произведенията си към целия български народ, който в своето огромно мнозинство е неграмотен („безкнижен“). В повечето случаи поетическата творба и по авторски замисъл, и по изпълнение е предназначена за масово възприемане, предназначена е да упражни непосредствено колективно въздействие върху голям брой хора. Това също подтиква изследователя да съсредоточи вниманието си върху *социално-типичните качества на личността на българския възрожденски читател*, с които качества се е съобразявал възрожденският поет.

Отделната личност в процеса на социализация възприема от съвременното ѝ общество утвърдените се критерии, ценностно нормативни представи, конкрет-

³ М. Науман, Д. Пленштедт и др. Общество, литература, чтение. Восприятие литературы в теоретическом аспекте. Перевод с немецкого. М., 1978, с. 77.

ни оценки за поетически произведения, а също и образците на читателско поведение (слуша стихове, чете сама стихотворения, „туря им глас“, „изнамира им глас“, и ги пее). Отделният възприемател се включва, „влива се“ в читателската публика, която вече съществува като съвкупност от всички читатели (възприематели), като общност до известна степен еднородна, цялостна. Възприемателят усвоява о б с л о в е н и т е от конкретните социокултурни условия през 60-те и 70-те години на XIX в. поетически художествени конвенции, поетически художествен език, литературнокритически оценки и норми, формите на четивно поведение и на културно участие.

През XVIII в., а може би и в първите десетилетия на XIX в. все още преобладава тенденцията на естествено включване в общността (във възприемателния колектив) на отделния възприемател на поетически произведения (имаме пред вид възприемането на фолклорното песенно творчество). Все още съществува относително единство на усвояваните художествени представи, на поведението на отделния човек и неговото участие в художествения живот на обществото. През XIX в., от второто десетилетие нататък, новите обществено-политически и културни условия дават възможност на отделната личност да избира, да се ориентира към една или друга форма на културно участие. Българинът, попаднал в голям културен център (в чужбина или в българско селище, утвърдило се като културно и литературно средище), придобива нов литературен и културен опит, запознава се с нови образци и форми на културно поведение, с нова модерна култура. Към унаследения фолклорен художествен опит, към познатите форми на възприемане на поезия се прибавят нови форми. Литературният опит се явява като опозиция или като допълнение на народнопесенния опит.

Не е случаен фактът, че младите българи от Одеския литературен кръг създават модела на лирическа песен в новата българска литература и че там, в Одеса, Найден Геров написва и публикува първата българска поема „Стоян и Рада“ (1845). Чуждата културна среда влияе като катализатор върху творческите изяви на образования български възрожденец. Голяма част от българските младежи, получили образование в чужбина (Русия, Западна Европа, Цариград), започват да пишат стихове. Техните творчески усилия са насочени както към развитието на новата българска поезия, така и към възпитаването, културното издигане на българската читателска публика и приобщаването на нашия народ към модерната европейска литература и култура. Младите хора, които след завършване на училището си се завръщат в България, стават учители в различни краища на страната, започват да издават и редактират вестници и списания, да превеждат и съставят учебници и книги, да организират и ръководят културни организации (читалища, ученически, учителски, женски и други дружества). В своята многостранна културна и обществена дейност образованият български възрожденец отделя внимание и на въпросите на поезията, запознава своите поробени сънародници с начина, по който културно напредналите народи възприемат стиховата реч.

Запазените документи за учебните програми и за предметите, изучавани от българите в чужди учебни заведения, дават известна представа за литературно-теоретическата подготовка на нашите първи поети, книжовници, редактори на вестници, учители — т. е. хората, които на практика формират и утвърждават обществения начин за възприемане на поезията. Например във Великото народно училище в Цариград (Куручешме), където учат Г. Раковски, Ив. Богоров, Гаврил Кръстевич, Иван Найденов, Сава Доброплодни, Д. Т. Душанов и др., се отделя голямо внимание на въпросите на поетиката и стихосложението. Учениците се упражняват да пишат стихове на гръцки език, изучават гръцки, латински и френски език, изучават също произведенията на Аристофан, Есхил, Омири др.⁴

⁴ Вж. Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, с. 122 (писмо от Г. Кръстевич, съдържащо сведения за обучението в Куручешменското училище);

Отделните учебни заведения, отделните културни и литературни средища изиграват определена и важна роля за формиране поетическата художествена култура и поетическото художествено съзнание на младата българска интелигенция. Образованите българи чрез стиховете, които пишат, и чрез цялостната си културна дейност започват *целенасочена работа за изграждане на ново отношение към поезията, за формиране на нов литературен вкус, за създаване в масов мащаб на нови форми на социално общуване чрез поетическото слово*. Независимо от това, къде получава образование, в каква културна среда е попаднал, възрожденският интелигент винаги търси в чуждата литература и култура онова, което би било полезно за изостаналия в своето културно развитие български народ. През 70-те години в Табор (Чехия) в различни училища учат четиридесет и трима български ученици, между които Ангел Кънчев, Стефан Ботев, Атанас Илиев, Георги Бенев и др. Всички те се готвят за народополезна културна дейност. Ат. Илиев и В. Бенев решават да издадат книгата „Братски труд“ — преводи от чешки език. За тази цел двамата младежи правят извадки от книгите, които четат. Ат. Илиев си спомня, че като читател и добър познавач на всичко, напечатано на български език, самият той от собствен опит преценявал „що ни липсва и какво четиво е най-потребно за съвременната наша младеж“ — и постоянно отделяли с Г. Бенев „в папките си по някоя статия или стихотворение“. От някои книги отделяли съвсем малка част — тази, която е подходяща за българските читатели. Ат. Илиев превежда и изпраща до редакцията на сп. „Читалище“ стихотворения от К. Маха и Челаковски, а също и своя първи труд „Природата в българските народни песни и приказки (кратка студия из народната ни поезия)“. Изпратените материали са публикувани в списанието.⁵ Така младият преводач и автор добива увереност, че неговата собствена преценка за състоянието на българската литература и за нуждите на възрожденската ни читателска публика съпада с мнението на такива изтъкнати литератори като П. Славейков и другите редактори на сп. „Читалище“.⁶

В историята на българската възрожденска литература и култура се срещат много подобни примери. Младите българи учат в различни краища на света, запознават се с културните традиции на различни народи, но винаги се готвят за работа в български условия, за работа, съобразена с нуждите на българския народ. По-късно в своята практика на учител и културен деец Ат. Илиев организира в Стара Загора среща на местната публика с Петко Славейков. По инициатива на чешкия възпитаник любимият възрожденски поет е посрещнат с овации и ръкопляскания в читалищния салон: „Всички събрани, нагласени предварително, взеха да му викат „Да живее Славейков!““. Той се трогна дълбоко от тази рядка у нас манифестация. . . На тържане, пише в спомените си Ат. Илиев, овацията бе още по-сърдечна, по-шумна.“⁷ Първият български творец, посрещнат с аплодисменти от своите почитатели, е народният поет П. Славейков. Под влияние на чужда култура — в случая чешката — в България се пораждат нови форми на общуване между поет и публика; създава се ново отношение към твореца на поетически произведения. Българите се научават да изразяват непосредствено, сърдечно и искрено своята обич и уважение към любимия поет и учител.

Първата, основната форма за запознаване на отделната личност с обществено утвърдения начин за възприемане на поезията е литературната подготовка, коя-

С. Д о б р о п л о д н и. Кратка автобиография. . . С., 1893, 17, 80 (Училищна диплома на С. Доброплодни — изучавал „Енциклопедически науки: Граматика, Поезия, Реторика. . .“). Архив на Г. С. Раковски. Т. I. С., 1952 — писмата до Р. Попович; И в. Б о г о р о в. Избрани произведения. Пловдив, 1970, и др.

⁵ Читалище, г. II, 1872, кн. 18.

⁶ Ат. Илиев. Спомен. С., 1926, с. 98—108.

⁷ Пак там, с. 138—139.

то дава българското възрожденско училище. Преди Освобождението не съществува единна програма в българските училища и не може да се уточни обемът на литературно-теоретическите знания, давани на учениците. Преподава се по различни учебници (вкл. и по ръкописни), които в повечето случаи не са запазени. Препоръчват се и се използват различни книги като „спомогателна“ литература, като „спомогателно средство“ за възпитаване и допълване знанията на ученика за поезията. Например в „Буквар, съставен в полза на българското юношество“ (Болград, 1867) след първата поместена народна песен на с. 11 има бележка под линия: „Таквизи мно го има в книга „Паметника Каравелова“, песнопойка Славейкова и в песните Кипиловскаго, сборн. Миладинова.“ Възрожденският културен и обществен деец има ясно съзнание за задълженията на нашите първоначални училища „да възпитават или да приготвят ученикът, а висшите училища и литературата. . . да довършат останалото“⁸.

Документите от възрожденската епоха разкриват, че в последните десетилетия преди Освобождението е добре осъзната голямата отговорност на учителите, както и на авторите, съставителите, преводачите и издателите на учебници за изграждане на първите литературни представи и на литературния вкус на подрастващите. Въз основа на богат конкретен материал Д. Леков в книгата си „Литература, общество, култура“ разглежда *училището като начален етап в процеса на формиране литературната култура и литературния вкус*.⁹

През 60-те и 70-те години в българското училище се отделя специално внимание на поезията и нейното изучаване от учениците. Все по-голям брой учители започват да преподават като отделен предмет „пиитиката“, правят упражнения по „словесност“ и диктуват като примери за стихотворно майсторство свои стихове или стихове на колегите си — учители и поети (Ст. Изворски, Д. Чинтулов, Д. Войников, Харалан Ангелов, П. Славейков и др.).¹⁰ В буквари, читанки и христоматии се включват стихотворения и песни.¹¹ Литературната критика подчертава тяхното значение за изграждане на правилен говор и езиков усет у детето, изтъква ролята им за развиване на детското въображение, любопитство, интерес към художественото четиво.¹² Настойчиво се напомня, че „във възпитанието поезията служи. . . като с красотата си и със сладостта си дава на младите ученици хубав език, облагородява сърцето им и възвишава невинната им душа. . .“, а гениален поет (като Омир, Данте, Шекспир, Гьоте) — „такъв поет се въвежда в училищата, дава се в ръцете на всички ученици, които го научават науст и си го четат изуст чак и в старите си години. . .“¹³

Обикновено учителите запознават учениците си с поетическото творчество на отделни поети от страната, в която са получили образование или чиято литература са изучавали. Подчертано големи заслуги за формиране поетическата художествена култура и поетическото художествено съзнание на българските

⁸ Л. Каравелов. Нашата възпитателна книжовност. — Свобода, г. III, бр. 12, 16. IX. 1872 г.

⁹ Д. Леков. Литература, общество, култура. Литературно-социологически и литературно-исторически проблеми на Българското възрождане. С., 1982, с. 263—283.

¹⁰ Вж. М. Маджаров. Спомени. С., 1968, с. 261; Н. Драгова. Дисертация „Добри Войников“. С., НБКМ, Д., 1970; Ив. Шишманов. Иван Вазов. Спомени и документи. С., 1976, с. 72, 77; М. Греков. Поетът Добри Петров Чинтулов. С., 1973, с. 166; Д. Леков. Нови страни от делото на педагога и творца Д. Чинтулов. — Литературна мисъл, 1980, кн. 7, и др.

¹¹ Вж. Български буквар. Д. В. Манчев, 1864; Буквар. 1867; Първа читанка. П. Р. Славейков, 1868; Кратка читанка. П. Р. Славейков, 1869; Първа четеница. А. С. Цанов, 1869; Буквар. Кр. Пишурка. 1871; читанките на П. Калаянджи и др.

¹² „Бащин език. . . Д. В. Манчев“. — Пер. сп., г. I, 1871, кн. IV.

¹³ Читалище, г. I, кн. 16, 15. V. 1871, с. 481, ред. бел. — препоръка за превода на „Илиада“ от Гр. Пърличев.

ученици през 60-те и 70-те г. на миналия век имат учителите, завършили в руски или френски учебни заведения.¹⁴ Учениците с радост и интерес посрещат думите на своя учител за големи, световноизвестни поети, с упоение слушат стиховете им. Само един пример: Иван Вазов си спомня за даскал Партений Белчев от Сопотското класно училище: „Хубавото у него беше, че често се отклоняваше от урока и ни разказваше скрътено за драмите на Шекспира. . . или пък ни декламираше стихове от Ломоносова, Державина и Хомякова по руски с голям патос. Нещо разбирахме, но не всичко. . . Руските стихове, които Белчев ни декламираше, малко ги разбирах, но обичах да ги слушам и се наслаждавах на музиката на стиха.“¹⁵ Споменът се отнася за периода 1860—1864 г. Малко по-късно (1866) в Пловдив бъдещият народен поет вече „с най-голямо удоволствие“ учи френски език благодарение на големия интерес, който създават у учениците чрез стиховете на Юго, Беранже, Ламартин и другите френски поети учителите Зафиров и Богдан Горанов.¹⁶

Най-красноречив и показателен факт за голямото внимание, което се отделя в нашето възрожденско училище на поезията и на формирането у учениците (а и у цялата българска обществено) на нова поетическа художествена култура, е литературният (или по-скоро културен) феномен, познат в научната литература под наименованието „даскалска поезия“.

За годишни училищни и културни празници учителите започват да пишат специални стихотворения, които техните ученици декламират и пеят пред гражданството. Българите през XIX в. имат нужда от светска култура, от светско образование. Възрожденският деец съзнава, че в празничен ден училищните песни могат да въздействуват по-дълбоко върху възприемателя от църковните. „Църковното песнопение благодареше само слухът, а училищните — чувството и сърцето. . . Училищните песни бяха разбирателни и за учениците и за гражданите. . .“ — обяснява в спомените си дългогодишният учител Илия Блъсков.¹⁷ Задачата на учителя е да привлече „множеството граждани“ в училището, да запознае и тях с новите културни прояви. През 1907 г. Ил. Блъсков пише: „Ако и на думата декламация да бе неизвестно значението ѝ за мнозината слушатели, до скоро време, обаче ученическите декламирования водят началото си още от времето на учителя Изворски год. 1841. Декламирането бе като едно чудо за гражданите. Да излезе един сам ученик, и то често маловръстен, всред едно хилядно множество народ, всички да го гледат в очите, и той тъй свободно да изговаря думи на стихове, че не стига това, но още и да придружава думите си с движения, това не бе малко чудо, особено за тях времена, когато едно дете пред двама хора се стесняваше да каже две думи на скопос.“¹⁸

Новите културни прояви — празници на живото слово — се популяризират и чрез периодичния печат. С дописка от Шумен сп. „Любословие“ през 1846 г. подробно осведомява за възникващото събитие: след църковна служба учителят Ст. Изворски (руски възпитаник) повежда огромното множество граждани към училището — светския храм на българщината, за да могат „всички да видят обичай, какъвто в града им никога не е бивал, нито прародителите им преди толкова векове са удостоили и сподобили да видят“. Според анонимния дописник гражданите са „привлечени като с магнетизъм“. Те слушат поетическото слово „с главочайшо мълчание“, „с изтуплени внимания и обаяни погледи“, „с неудар-

¹⁴ Вж. Н. Генчев. Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, с. 245—273; Н. Генчев. Русия и българската просвета след Кримската война. — ГСУ, Ист. факултет, т. LXVI.

¹⁵ Ив. Д. Шишманов. Ив. Вазов. Спомени и документи. С., 1976, с. 73—74.

¹⁶ Пак там, с. 80—81.

¹⁷ Ил. Блъсков. Материали по историята на нашето възраждане. Шумен, 1907, с. 166.

¹⁸ Пак там, с. 168—169.

жими сълзи“.¹⁹ През 50-те години на XIX в. празниците, на които звучи българското слово, зачествяват. А в последните години преди Освобождението те са вече обичайно явление в нашия културен живот. Документите от възрожденската епоха разкриват по какъв начин обикновеният българин от средата на XIX в. възприема стихотвора реч. Общуването о си с поезията той започва най-напред като *слушател* в многобройна аудитория. Тази аудитория е любопитна, емоционално отзивчива, искрена. В общността личното преживяване се усилва. Реакциите и думите на другите, настроението на възприемащия колектив увеличават емоционалното напрежение у отделния възприемател (слушател). В мемоарни творби се подчертава, че седмици наред патриархалните българи живеят с впечатленията от голямото културно събитие — училищното „изпитание“, училищните декламации и песни, дело на „умния“, „в науките хитър“ даскал.²⁰ Учениците също са дълбоко развълнувани и очаровани от празника. Следвайки примера на своя учител, някои от тях започват да броят срички, да „съставят“ стихове и песни, да ги декламираат и пеят в къщи и сред приятели, да ги изпращат за публикуване до редакциите на българските вестници и списания.

През Възраждането типът „образован човек“ задължително включва литературни интереси, които на свой ред се изразяват непременно в занимания или поне познания за „стихотворството и песнотворството“. Българското възрожденско училище създава интерес към поетическото слово, запознава отделната личност с обществения начин за възприемане главно чрез подготовката по „словесност“ („пиитиката“) и чрез училищните празници с декламации и песни пред гражданството. Още веднъж ще подчертаем — поради неграмотността и поради ограничения брой печатни издания до Освобождението *слушането е основна форма за възприемане на поезията от масовия възприемател*. Общуването със стихове се осъществява главно чрез четене на глас, чрез декламации и чрез песенни изпълнения. Не само през XIX в. — и до днес за поезията е характерен контактът с публиката по пътя на естествената комуникация. Общоприето е твърдението, че най-добра форма за проникване в спецификата на поетическия текст е пряката комуникативна връзка между творбата и възприемателя (слушателя). През Възраждането възприемането на поезия се осъществява и по писмен, и по устен път. Стиховете на българските поети се разпространяват предимно устно — като песни (музикално-поетични изпълнения) и чрез четене на глас, декламирање, рецитиране. Основна е първата форма — стихотворенията се разпространяват като песни. Така те реализират пряко своето поетическо въздействие върху огромна аудитория. Стиховете на Добри Чинтулов, Петко Славейков, Стефан Стамболов, Христо Ботев и др. са любими песни за широките народни маси, навлизат в техния всекидневен бит, въздействуват дълбоко и многопосочно върху целия български народ.

Тук в скоби трябва да припомним, че в българското възрожденско училище се изучават, рецитират и пеят най-вече стиховете на Ст. Изворски, Й. Груев, Д. Войников и другите учители. По-голямата част от стихотворните текстове, създавани и разпространявани през 60-те и 70-те години на миналия век, нямат художествена стойност. „Даскалската поезия“ не е същинска поезия. Но чрез нея обикновеният българин се запознава с някои норми на „пиитиката“ — със стремежа към изосилабизъм (равен брой срички в стиха), с римуването и др.

¹⁹ Любословие, 1846, кн. 20—24.

²⁰ Вж. Ил. Блъсков. Цит. съч., с. 166—170; А. т. Иванов, Р. Ил. Блъсков, Юр. Ненов. Автобиографии. С., 1979, с. 63, 81; П. Кисимов. Исторически работи. Моите спомени. Ч. I—III. Пловдив, 1897, с. 30—32; Ив. П. Церов. Спомени и бележки. Кн. I. Варна, 1921, с. 7—8, 39; Т. Влайков. Съчинения. Т. VI. С., 1964, с. 124—125 и мн. др.

Фактор, който изиграва най-важна роля за създаване на нова поетическа художествена култура и за утвърждаване и популяризиране на обществените начини за възприемане на поезията, е периодичният печат. Възрожденската периодика *формира общественото мнение* по въпросите на поезията и конкретно за творчеството на един или друг поет; дава ориентир за възприемане и оценяване на стиховете, които публикува, препоръчва или отрича. Често се публикуват редакционни бележки и „предисловия“ с цел да се осигурят необходимите на възприемателя *фонове знания* за същността, функциите, спецификата на поетическата творба и за да се създаде предварителна рецепционна настройка.²¹ През 60-те и 70-те години периодичният печат подпомага значително литературната еволюция и специално развитието на поезията, оказва решително влияние върху поетическата художествена култура на творци и възприематели — двете страни, участващи в литературния процес, — като публикува много стихотворения и литературно-критически материали за поезията. Възрожденските литературни критици в рецензиите и отзивите за отделни поетически произведения и книги се стремят „да дават на читателите точни, ясни и подробни понятия“ за този род литературно творчество.²² Показателна в това отношение е печатаната още в 1868 г. (т. е. две години преди програмната статия на В. Друмев „За критиката“) рецензия на Д. Войников за поемата на Никола Козлев „Черен арап и хайдут Сидер“.²³ В самото начало литературният критик се спира подробно на въпроса „Що е поезия“ и подчертава, че за това „изрядно дело“ освен литературни познания е необходим и талант. „Ето защо е казано, че *поетът се ражда*, а не се изтащава“ — отбелязва с курсив важните думи авторът. По-нататък той обръща специално внимание на езика на поемата — език, познат на българските народни песни. Д. Войников изтъква неговите големи достойнства и прави извод, че българската поезия трябва да се развива на основата на народнопесенния език, „защото той е език, който намира отзив в чистото българско сърце“. А поезията настойчиво търси път към читателя, отзив у него.

Рецензията за поемата на Н. Козлев разкрива литературните представи и изисквания на образования български възрожденец от 60-те години на миналия век към поетическото творчество. Литературният критик насочва вниманието на читатели и стихотворци към начина, по който Н. Козлев изобразява злото (изображението е „живо“, „внушително“, „поетическо“, „кратко, „българско“); отбелязва поетическите фигури — „*прозопопея*“ (олицетворение) и „*апостроф*“ (обръщение) — курсивът е на Д. Войников. Според него главният герой хайдут Сидер би трябвало да бъде характеризиран „в една по-пространна картина“. И отново обясненията на литературния критик са насочени към *читатели и творци*: „Понеже характерът на главното лице в една епопея трябва всякога да бъде колкото може по-отличително и по-живо описан, щото да се отнесе на него общата занимателност (интересът) на делото и да се даде повече сила на истината или верността на главното събитие в делото.“

Подробният анализ и мотивираната оценка на поемата помагат на читателя да се ориентира в сложната тъкан на творбата и да се запознае с изискванията към такъв род поетически произведения. Читателите започват да забелязват в поетическия текст народностната основа, поетичността, краткостта на езика; започват да преценяват картинността на изображението, характеристиките на

²¹ Вж. сп. Читалище, г. I, 1871, кн. 11, 13, 16 (бел. на М. Балабанов и Л. Йовчев за превода на „Илиада“ от Гр. Пърличев); г. V, 1875, кн. 1 (бел. за стихотворенията на П. Славейков); в. Ден, г. I, 1875, бр. 30, 31, 32 (връзката на статията „За народната ни поезия“ с поместените стихотворения отбелязва и Л. Каравелов в Знание, г. I, бр. 20, 31. X. 1875 г.).

²² В. Друмев. За критиката. — Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1870, кн. II.

²³ Черен арап и хайдут Сидер. Героическа епопея от г-на Н. К. — Дунавска зора, г. I, бр. 48 и 49, 20 и 24. X. 1868 г.

героите, конфликтите между тях, идеалите, които ги ръководят, и т. н. Възприемащото съзнание на читателя чрез литературнокритическите материали от периодиката обогатява своя опит и познания и започва да отчита майсторството на поета. Самите поети също се съобразяват с литературнокритическите изисквания и норми, започват да се замислят над поетическата форма (размер, рими, строфика и т. н.). „Поетът — пише Войников по-нататък, — за да даде една позанимателна, по-интересна, по-впечатлителна и по-поетическа развязка (заключение) на делото си, той изкусно е употребил . . . победоносната песен на храбрий си герой. . .“

Във възрожденския периодичен печат подобни ласкави литературнокритически оценки са рядкост. Такова възторжено отношение е изразявано само към поетическото дело на П. Славейков и Ив. Вазов.²⁴ Но и в остро критичните материали (каквито са болшинството от литературнокритическите бележки и отзиви за възрожденската поезия) критиката формира общественото мнение за поезията, като дава първи и най-общи познания за този род литературно творчество. В рецензията за стихосбирката на А. Франгя „Венец на Българската Муса“ литературният критик от сп. „Читалище“ намира за необходимо и през 1875 г. да обяснява на читатели и стихотворци „що е поезия“²⁵. Като отбелязва, че появилите се в периодичния печат стихотворения „са слаби, недоносчета“, критикът отново напомня за необходимостта поетът да пише само когато е вдъхновен от висока „нравствена или умствена цел“ и притежава нужната „вещина“, „поетическа дарба“. Формирането и съществуването на обща ценностна система за отчитане работата на поетите и за ориентирането на читателите е възможно само ако се познават добре „свойщините“ и „особите закони“ на поезията и стиховете. Критикът подчертава, че някои от тях са „безусловно необходими, например мярката, словодаренията (ритмата) и цезурата, които съставят мелодията на стиховете“. Когато се оценява „художествената страна“ на стихотворенията, трябва да се имат пред вид както „правилата на стихосъставянето“, така и изискванията „да вее в тях народен дух, народен характер, сиреч че те трябва да бъдат напоени със свойщините, извращенията и фигурите на този език“. Едва след това „теоретическо“ въведение литературният критик започва да разглежда стихосбирката на Андон Франгя. Конкретните оценки са съобразени с постулираните в началото поетически художествени норми. В заключение критикът се чувства задължен да каже открито и ясно на читателите и на автора, „че неговия „Венец“ не е написан с народен дух и колорит, че поезията му прилича на поезия, съчинявана според правилата на френската поетика и че той. . . надали е проучил по-издълбоко българската поезия в народните песни“.

Така въз основа на определени теоретически изисквания литературнокритическите оценки от периодиката определят общественото възприемане, обществено усвояване на съвременната поетическа продукция. *Чрез периодичния печат възрожденският литературен критик и теоретик направлява развитието на поезията и формира общественото отношение към нея.*

Поетите се съобразяват с мнението на критика дори тогава, когато полемизират с него и му отричат правото на „контролър, проверяващ билетите за Парнас“, ако използваме духовното определение на Л. Шюкинг.²⁶ Ролята на литературния критик в нашия литературен живот през 70-те години на XIX в. се доказва от прякото му въвеждане като опонент или съмишленик в поетическия текст

²⁴ Вж. сп. Читалище, г. V, 1875, кн. 1, с. 26; кн. 2, с. 78 (ред. бел. под линия за „най-сполучливия поет“ П. Р. Славейков); в. Нова България, г. I, бр. 55, 23. XII. 1876 г. — отзив за стихотворенията на „младия и даровит наш поет“ Ив. Вазов.

²⁵ „Венец на Българската Муса“. А. Франгя. 1875 г. — Читалище, г. V, 1875, кн. 11, с. 515—520.

²⁶ Л. Шюкинг. Социология литературного вкуса. Перевод с немецкого. Л., 1929, с. 90.

или в предговора на книгата със стихове. Активното участие на критиката в развитието на поезията се потвърждава и от въображаемия диалог, който поетът води с критика. Андон Франгя, след като се препоръчва за „роден поет“, завършва предговора на книгата си „Венец на Българската Муса“ с думите: „Аз не се грижа никак за лигавите критици, които ще мърят отзаде ми. . . На техните забележки или попарджи аз ще отговоря. . . „Моята книга дига ли ви чувствата? Прави ли ви малко да мислите? . . . Стига. . . добре е. . .“²⁷ Въпреки своето високо самочувствие А. Франгя и в стихотворението си „Писмо към читателя“ размишлява за критиката, предвижда реакциите на някои критици, предполага нападки от тяхна страна („Защото, който пише, завист спечелва. . .“), допуска и безразличие („Аз съм уверен, никой не ме поглежда. Да, никой никога не ще ми завиде. . .“).²⁸

А редакторът на сп. „Училище“ Р. Блъсков продължава полемиката с литературните критици от „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ в стихова форма и се стреми да направи карикатурен образ на „критичара“²⁹.

Въпреки спора с критиката поети и популяризатори на поезията се съобразяват с нейните изисквания. *Литературната критика най-пълно изразява възгледите на българския възрожденец за мисията на поезията, за нейната същност, функции, специфика, за стихотворната техника, за съществуването на национална поетическа традиция, за мястото и ролята на конкретни поетически творби и на отделни поети в литературния и обществен живот.* В литературнокритически материали с подчертано популяризаторски характер и в оценъчната критика на Н. Бончев, Л. Каравелов, Хр. Ботев се забелязва стремежът да се подредят с ясна, определена перспектива, да се разположат в стройна ценностна система съвременните поетически произведения.

По този начин възрожденската литературна критика чрез периодичния печат формира, утвърждава и популяризира обществения начин на възприемане на поезията.

В този процес определен принос и значение има и възрожденската литературно-теоретическа мисъл. До 70-те години тя е в синкретично единство с литературната критика. В рецензиите за поетически творби ясно проличава липсата на диференцираност между литературна критика и литературна теория в литературоведското мислене през Възраждането. Но трябва да се подчертае, че специално към въпросите на поезията българинът проявява теоретичен интерес още в края на XVIII в. Кратките бележки на Дойно Граматик, Анастас Кипиловски, Емануил Васкидович и др. разкриват първите теоретични представи и познания за спецификата на поезията.³⁰ А преводни съчинения като „Царството на поезията“ формират отношението на читателя към различните лирически видове и го запознават с „топографическото описание на поетическото царство“, с неговите граници, с разделението му на „горно и долно“ и т. н.³¹

През 70-те години особено ясно проличава засиленото внимание към поезията и стихосложението. В отговор на нуждите на българското училище и на цялата ни интелигенция от по-задълбочени литературно-теоретични познания се появяват три учебника — на П. Оджаков „Наука за песнотворство и стихотворство“ (1871), на Т. Шишков „Елементарна словесност в два курса“ (1873) и на Д. Войников „Ръководство за словесност“ (1874). Тези теоретични съчинения имат преводен и компилативен характер. П. Оджаков посочва, че е ползувал руски,

²⁷ А. Франгя. Венец на Българската Муса. Виена, 1875, с. 7.

²⁸ Пак там, с. 8—11; същото в сп. Читалище, г. IV, 1874, кн. 14.

²⁹ „Критичар“. — Училище, г. IV, бр. 19, 8. II. 1875, с. 147.

³⁰ Вж. К. Топалов. Бълг. възрожденска поезия. С., 1980, с. 7—9.

³¹ „Царството на поезията“ (Из Карамзиновите преводи). Прев. Т. Н. Ш. — Български книжици. Ч. III. 1859, кн. I, с. 664—671.

сръбски и немски източници за общата част на своя труд. Тя съдържа „увождане“, което дава теория на стихотворната реч, и разсъждения за „гласоударението“ (просодията), стъпките, ритъма, римите, строфите и т. н. Т. Шишков превежда или по-точно преработва руския учебник на Н. Минин „Учебная теория словесности“,³² като в частта „За стихосложението“ дава примери от българската поезия — стихове на Р. Жинзифов, Н. Геров, П. Славейков, Н. Михайловски, Ив. Вазов, Елена Мутева и др.

Д. Войников използва главно френски теоретични пособия за своето ръководство. Още в предговора той отбелязва практическата насоченост на труда си — „българските ученици да земат що-годе понятия от изкуството за писане (Art d'écrire), за да могат да пренесяват малко-много едно съчинение. . .“, което на практика означава да се запознаят с обществено утвърдения начин на възприемане на литературата. Част втора от ръководството на Войников е посветена изцяло на „пиитиката“: стихосложението, малките лирически видове (от гатанката до рондо, сонет, мадригал, епиталам), а също и лирическите видове химн, ода, кантата, елегия. . . В целия труд Войников си служи с примери от българската литература, цитира стихове на Хр. Ботев, Н. Козлев, С. Филаретов, Х. Ангелов и др.

Ръководствата за словесност са посрещнати с интерес от ученици и учители, защото те разширяват до известна степен познанията им за законите и правилата на стихотворството. Но авторите Оджаков, Шишков и Войников не са запознати със съвременната чужда литературна теория, придържат се към остарели поетически принципи, препоръчват на българските читатели отдавна преодолен поетически канони. Поради това литературните критици В. Палаузов, В. Попович, В. Друмев, Л. Каравелов и Хр. Ботев посрещат остро и трите теоретични книги.³³ В литературнокритическите отзиви за ръководствата се забелязват много по-голяма яснота и точност при формулиране на поетическите правила и норми. И отново критиката (както в рецензиите за посредствени поетически произведения) се стреми да предпази от слабостите на теоретичните съчинения „неразборчивите учители, не твърде естетичната още българска публика и юношество, което вярва на всичките печатни книги и гледа на всичките ръководства като на евангелие“³⁴. Любопытелните и слабообразовани читатели са предупреждени да не приемат с доверие изложените в „Наука за песнотворство и стихотворство“ „криви, неясни, неиздържани и лоши“ обяснения и определения. На автора П. Оджаков остро се напомня за неговата „голяма ответственост“ — щом започва да пише по такива актуални въпроси, той е задължен да даде на читателя ясни и определени понятия за поезията и стихотворството. В същия дух са упреците на литературните критици към Т. Шишков и Д. Войников за техните ръководства.

В заключение трябва да се подчертае, че всички образовани (а и не дотам образовани) учители, редактори, литературни критици и теоретици, поети и стихотворци при популяризиране на новия обществено утвърден начин за възприемане на поезията се ръководят от родолюбиви намерения. Тяхната обща и единствена цел е да запознаят българските читатели с предписанията, правилата, нормите за създаване и възприемане на поетически произведения. За закрепване

³² Вж. Д. Л е к о в. „Елементарна словесност в два курса“ и нейният оригинал. — Изв. на Инст. за литература, кн. XXI, 1972.

³³ Вж. Г. Д и м о в. Българската литературна критика през Възраждането. С., 1965, с. 72—75, 163, 222—223, 338, 390; Българска възрожденска критика. С., 1981; Д. Л е к о в. Литература, общество, култура. С., 1982, с. 305—306.

³⁴ В. П о п о в и ч. Няколко забележки върху „Наука за песнотворство и стихотворство“ — Периодическо списание, г. I, кн. 7—8, 1873, с. 116.

на придобитите знания ръководна роля изиграва самата поезия, нейното идейно и художествено съзряване. Всяка утвърдена чрез печата поетическа творба се включва, „вписва се“ в актуалната поетическа традиция, става съставна част на традицията, превръща се в норма за измерване на други стихотворни творби. Възрожденската читателска публика не изразва сама. Подготвеността на читателя да се ориентира в сложния свят на поезията се дължи на българското възрожденско училище, на периодичния печат, на литературната критика и литературната теория, на творческите достижения на поетите от 60-те и 70-те години на XIX в.